

ראשית השתלבותם של יהודים ספרדים בקושטא במערכת המסחר של הבריטים

אליעזר בשן

א. מבוא

משנות ה-80 של המאה השש-עשרה ואילך התבססה בריטניה כגורם מסחרי חשוב במזרח התיכון. המוקדים העיקריים לפעילותה היו קושטא, איזמיר וחלב, נוסף על ערי נמל אחרות במזרח התיכון. הפעילות המסחרית הבריטית נעשתה בעיקר באמצעות 'חברת הלבאנט', שקיבלה צ'ארטר ממלכת בריטניה אליזבת הראשונה ב-1581 — זמן קצר לאחר שנכרת הסכם הקאפיטולאציה עם הסולטאן מוראד השלישי (1574-1595); חברה זו פעלה עד 1825¹. במשך תקופה זו היו קשרים נמרצים כלכליים בין יהודים לבריטים: כסוחרים עצמאיים עמם, כשליחיהם לצורך המסחר והשירותים וכתורגמנים וסגני קונסולים. על פעילות זו מעידים הארכיונים של חברת הלבאנט וממקורות אחרים, בהם הספרות הרבנית.

המקור היהודי הראשון הידוע לנו למגעים בין יהודים בקושטא לבריטים הוא תשובתו של ר' יהושע בנבנישתי (ש"ג-תכ"ח, 1590-1668), שכתבן כדיין בקושטא. במקור זה נאמר (בשנת ת"א, 1641): 'ראובן שהיה סרסור בבית אינגליז אחד'². קרובו של ר' יהושע, משה בנבנישתי (סס"ו-תל"ז, 1606-1677), גם הוא דיין בקושטא, כותב על שני יהודים המעורבים בסחר של צמר עם 'ערל אינגליז', אך ללא תאריך³. אשר לאיזמיר, רק משנות ה-60 של המאה השבע-עשרה ואילך מצויות עדויות במקורות עבריים על מתווכים יהודים שעבדו בשירות הבריטים⁴. בספרות השו"ת של תקופה זו ואילך נזכרים מתווכים יהודים בשירותם של סוחרים 'ערלים', אבל בדרך-

הפניות ביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.

מאמר זה הוא חלק ממחקר, המסתייע במענק של רשות המחקר של אוניברסיטת בראילן.

1 על חברת הלבאנט — ראה: אפשטיין; ווד.

2 ראה: שער יהושע, סימן כח.

3 ראה: פני משה, ח"ב, סימן יו.

4 למשל בשנת תכ"א (1661): 'ראובן ושמעון שנשתתפו בעסק הסרסרות בבית הסוחרים אינגליז'

(בעי חיי, חרו"ם, ח"א, סימן קבח). — ראה: בשן, עמ' 155-156.

כלל לא נאמר מאומה על לאומיותם של הערלים ועל המקום שמשם באו.⁵ מרבית הדיונים עסקו בסכסוכים שנבעו מנסיונות של יהודים להסיג גבולם של בעלי החזקה במקצוע זה. על מתווכים יהודים בשירות האנגלים במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה פורסמו לאחרונה מקורות יהודיים חדשים, ואף אלה דנים בבעיית החזקה.⁶

עם זאת, חסרות ידיעות ממקורות יהודיים על סוחרים יהודים עצמאיים בקושטא שניהלו עסקאות עם הבריטים במאה ה-17, שבה הגיעה לשיאה הפעילות המסחרית הבריטית במזרח התיכון. המקורות הבריטיים משלימים חסר זה. את המידע הראשון מסר ל' רוברטס (1596-1640), סוחר אנגלי שפעל בקושטא ובאיזמיר ב-1619, סחר גם עם יהודים וחיבר מדריך לסוחרים במזרח התיכון; בין השאר ציין רוברטס, המעריך את חלקם של היהודים במסחר בכמה ערים מרכזיות, על פעילותם בקושטא. הוא כותב, כי היהודים שם מנהלים סחר בהקף נרחב בתוך הארץ — כמו עם אדריאנופול — באריגים אנגליים, בבדיל ובתבלין המיובא לתורכיה בידי בני עמים אחרים. כמו כן הזכיר רוברטס את קשרי הסחר עם אנגורה, סאלוניקי וערים אחרות, כמו במוריאה.⁷

ב. מקורות בריטיים כמאגר מידע על יהודי קושטא

מידע מפורט יותר מצוי ברישומי הקאנצלריה של השגריר הבריטי בקושטא, תומאס רו (Thomas Roe), שכהן בתפקיד זה בשנות 1621-1628. קובץ הרישומים החל ב-1 ביאנואר 1621 והסתיים בתוך תקופת כהונתו,⁸ וכולל החלטות של אספות 'האומה' הבריטית, כלומר ה'פאטורים' — סוכני 'חברת הלבאנט' מלונדון שפעלו בכירה העות'מאנית; הוראות החברה לגבי סדרי הסחר, החלטות של השגריר בסכסוכים בין הבריטים לבין עצמם ובין לבין היהודים. חלק ניכר מהרישומים דן בחוזי קניות של סוחרים מקומיים עם בריטים, שנרשמו בפני השגריר ונשמרו בקאנצלריה. רוב הקונים היו יהודים ורק מיעוטם נזכרים, ונפרט זאת להלן.

יהודים נזכרים ב-170 תעודות בערך, רובן כאמור חוזי קניות ומיעוטן הצהרות על

5 כמה מקורות מהמאה ה-17 בנדון: מגן גיבורים, חר'ם, סימן כט; תורת חסד, סימן קצו, רי; בני יצחק, חר'ם, סימן ג; לב שלמה, חר'ם, סימן פו; בני אהרן, סימן קה. על שותפים בתיווך אצל סוחרים פלמיים — ראה: שער יהושע, סימן לו.

6 ראה: בורנשטיין-מקובצקי, עמ' 75-104.

7 ראה: רוברטס, ח"ב, עמ' 198.

8 מספרו של מסמך זה SP 105/105 (n.p.) ברשימות השגרירים הבריטים בקושטא, כפי שפירסמן ווד. בנספח לספרו נאמר, כי תומאס רו קיבל את כתב המינוי לתפקידו ב-6 בספטמבר 1621, והגיע לקושטא ב-28 בדצמבר; אולם לפי הקובץ האמור הוא החל ברישומיו כשגריר כבר ב-1 בינואר 1621.

חובות, חרמות על יהודים שהפרו את ההסכמים, ואחרי כן ביטולם. חזוי קניות נערכו עם חמישה מוסלמים, ארבעה יוונים ועם ארמני אחד; ולעומתם נזכרים 156 שמות של יהודים, שהיו להם מגעים עם המערכת המסחרית של האנגלים בבירה. אלה כללו 8 אישים בתוספת הכינוי 'חכם'; 12 שמות משפחה 'אשכנזי'; 134 שמות משפחה אופייניים ברובם למגורשי ספרד, מיעוטם שמות של רומאניוטים ואיטלקים ושני תורגמנים בשמות פרטיים בלבד.⁹

חווה ראשון על קניית אריג אנגלי נערך ב-8 בינואר 1621 בין חיים אבצרו ויעקב אלמידה ובין האנגלי ויליאם וודהאוס, אולם מהקובץ ניתן ללמוד שקדמו לו עסקאות בין יהודים לבריטים. האזכור הראשון בנדון הוא מ-18 בפברואר 1620: יוסף רוביו, יהודי מאנגורה (אנקרה) הנמצא בקושטא, מצהיר שקנה מסוחר אנגלי כמות של אריגי לונדון ותמורתם מסר לו עורות תאו. בתקופה זו (דצמבר 1619-מאי 1920) כיהן פאול פינדר כשגריר בריטניה בקושטא. בתעודה אחרת, מ-19 בפברואר 1621, נאמר כי אליהו עוזיאל וסוחר אנגלי הסכימו על בורר בריטי בסכסוך כספי ביניהם — כפי שמופיע במסמך שנכתב בפני השגריר הקודם, ג'ון אייר (John Eyre [Eyes]), כיהן בשנים (1621-1620). הקובץ כולל אפוא מידע על מעורבות יהודים בסחר עם הבריטים קודם כהונתו של השגריר רו, עד 17 במאי 1625, אז נכרת החוזה האחרון המופיע בקובץ, בין שמואל גאליפוליטי ובין אנתוני וילסון.

בכרך אחר באותה סדרה ארכיונית, ברישום של הגזבר בדבר גביית מסי הקונסוליה בשנות 1624-1630, נזכרים ארבעה שמות נוספים של יהודים. בדו"ח זה נאמר, כי בשנת 1624 נגבו מיהודים ומארמנים 215,25 פיאסטרים, ואחרי כן מפורטים שמות היהודים בצד הסכומים ששילמו: רפאל קאלנה (Calne, 1626); יצחק חביב (31 ביולי 1628); יעקב חביב (12 בספטמבר 1628); ברוך ברזילי (1630).¹⁰ משני התיקים הארכיוניים גם יחד עולה, כי בשנות ה-20 של המאה ה-17 היו לפחות 160 יהודים מעורבים בקשרי מסחר עם הבריטים — נתון שלא היה ידוע ממקורות אחרים.

הקובץ הראשון בארכיון הוא העשיר ביותר בפרטים על יהודים. בקובץ זה התוספת 'חכם' כתובה בכתב לא אחיד, אבל ללא ספק היתה הכרה בתפקיד זה, ובאחת התעודות הוא מוגדר 'doctor of the Jewish Lawe'. לאחד השמות מתלווה

9 מופיעים בתעודות כמה שמות דומים בכתב שונה, ויש לשער שהם זהים; על הנחה זו מבוסס המספר הכולל של שמות הסוחרים היהודים בקובץ. ואלה כמה מהם: Elia Gugili, Eliau Gozili; Jusef Alleva, Haleva, Hallegna; Judah Halleva, Halegua; Jesua de Leon, Joshua de Leon

10 ר' משה בנבנישתי ענה בטבת ת"כ (1652) ל'ישיש יעקב חביב' — ראה: פני משה, ח"א, נז, דף קכח ע"ב. בכרך אחר באותה סדרה (SP 105/103) משנת 1638 נזכרים תשעה שמות של סוחרים יהודים בעיסוק דומה, מהם שני שמות שנוכרו בקובץ הנדון SP 105/102: יהודה כהן (22 במאי 1623), משה אלבוחר או אלבחר (28 באפריל 1625).

הכינוי 'רבי', לאחר — 'חכם רבי', ולאחרים — 'חכם' בלבד, והכוונה ודאי לאותו תפקיד או תואר.¹¹

שמות משפחה רבים רשומים כך שקשה לדעת מהו השם הפרטי ומהו שם המשפחה ולאילו קהילה השתייכו, כגון שלמה אפרים, מיכאל יעקב, אברהם גבריאלי, נחום יצחק, יהודה אברהם, יצחק שלמה, משה ודוד נתן. שני שמותיהם של התורגמנים מופיעים בנוסח 'אברהם היהודי' ו'שמואל היהודי'; האחרון כנראה זהה לשמואל די שמואל, המופיע בתעודה אחרת. כמה סוחרים שייכים קרוב לוודאי לקהל הרומאניוטים לפי שמותיהם, כמו שאמי, פיזאנטי.¹²

מספר שמות משפחה, כמו עמנואל ועוזיאלי, אופייניים ליוצאי איטליה; אך רוב השמות הם כשל מגורשי ספרד: אברבנאל, אבן עזרא, אבן חביב, יעבץ, קורדובה, פאלומבו, אירגאס ועוד. רשומים גם שמות אופייניים ליהודי המאגרב, כמו אלפאסי, אלמאליח ואבצרוו.

ליד שמותיהם של הקונים מצוינת בדרך-כלל זהותם היהודית, ובסוף החוזה, ליד שמותיהם, מצוין כי חתמו בעברית. נוסף על חתימות המוכרים והקונים, חתומים בכמה מקרים עדים יהודים: למשל, יהושע ישראל, ב-14 בפברואר 1621; ודוקטור יצחק כהן ב-25 במארס 1623.

יחסי הקרבה בין בעלי שמות משפחה זהים אינם ברורים. חלק מהחוזים נכרתו בין יהודי אחד ובין אנגלי, אך לרוב היו שותפים לעסקה שני יהודים ויותר, עד חמישה ושישה יהודים. רק בשלושה חוזים שותפים שני אנשים בעלי שם משפחה זהה: יהודה ויוסף עמנואל (1-18 במאי 1625); אליאנר (אולי אליעזר) ואליהו גוגיליאה, בתוספת שותף שלישי, ראובן משה אבן שושן (16 במאי 1622); יהודה ויוסף חאלווה ועוד שניים ממשפחות שונות (18 ביוני 1622). לעומת זאת, בשלוש שותפויות אחרות שותפים בני אותה משפחה לאחרים ששמות משפחתם שונים: יצחק יעבץ הוא שותפו של צ'לבי קורדובה; ראובן אלעזר יעבץ שותף לאברהם אשכנזי (1624); יעקב רומאנו — למשה לוי וחיים רוזאליס (2 באוגוסט 1624); מרדכי רומאנו הוא שותפו של יוסף די ליאון (5 באוגוסט 1624). גם בקרב הנושאים את שם המשפחה אשכנזי לא ברור מהי מידת הקרבה ביניהם. כמה מהם שותפים: יצחק ושמשון אשכנזי (5 ביוני 1622), אליעזר ושמשון — שותפים עם חיים אבצרוו (5 באוגוסט 1624). בכמה

11 ואלה שמות החכמים: Caham Aben Susan (26 October 1621); Chaham Azamel עוזיאלי (23 November 1624); Chacham Mose, Mosse Haleva, Halleva, Hallegna, Hallegua (6 June 1623-6 August 1624); Chacham Elaser Romano (19 August 1624); Rebi Gadiglia Sappaie (גדליה ספיר) — 3 March 1623); Chacham Josef Sullam (5, 6 August 1624); Chacham, Haham Eliau Usiel (14 February 1621-18 September 1624); Haham Rebi Mosse Usiel (14 February 1621-8 September 1624) מספר החחים הרב ביותר בקובץ נכרת עם החכם אליהו עוזיאלי. בתקופה זו עסקו חכמים גם במסחר ובמלאכה — ראה למשל: עמנואל, מס' 465, 464, 910; רלב"ח, סימן צב.

12 פיזאנטי הוא שם רומאניוטי — ראה: מיזאן, עמ' 14; על שמות משפחה של הרומאניוטים — ראה: רוזאניס, ח"א, עמ' 137 ואילך.

עסקאות היה כל אחד מבני אשכנז שותף למגורשי ספרד. את המספר הגדול ביותר של עסקאות ערך מאיר אשכנזי, שקנה אריגים ופלפל — כפי שעולה מעשרה חוזים שנכרתו בין 4 ביולי 1621 ל-18 בנובמבר 1624.

22 סוחרים אנגלים עשו עסקאות, לפי התעודה, עם יהודים, ואחדים מהם ערכו עשרות עסקאות.¹³

היהודים קנו סחורות שונות: ברוב החוזים נזכרים סוגי אריגים אנגליים, וכיחוד 'לונדרה'; אריגי כותנה, חוטי כותנה, אריג המכונה *Zambeloti (ciambellotti)*; ¹⁴ פרוות; משי; סאטין פלורנטיני; אינדיגו (צבע לאריגים המופק מצמח ששמו *indigofera tinctoria*, המכונה בעברית ובערבית 'ניל'); זהורית (אף הוא חומר לצביעה המופק מגוף תולעת המשי); וכן עופרת, לוחות בדיל, חוטי ברזל, עצים, חמניות, בשמים ופלפל.¹⁵ התמורה ניתנה במזומנים, או חלקית באספקת חומרי גלם, שהאנגלים נזקקו להם לתעשיית האריגים. כך למשל, בהסכם שנערך ב-4 באפריל 1622, התחייב יעקב אלמידה לספק תמורת אריג אנגלי כמות מסוימת של *grogram* — מטווה עשוי חוטי משי מעורבים בחוטי צמר עזים, וכן משי גולמי, וחלק מהתמורה שולמה במזומן כעבור 45 יום (ללא כל הצמדה).

היו אנגלים שמכרו בתנאי, שהתשלום ייפרע במזומן וגם כמות גדולה של סחורה תסופק לשיעורין, בהתאם למועדי התשלומים.¹⁶ בחוזים אחרים נדרש היהודי להפקיד חלק מהתשלום במזומן עם חתימת החוזה, ואת היתרה — תוך שלושה, ארבעה חודשים, או חצי שנה. בחוזה הותנה, כי אם הקונה היהודי לא יעמוד בהתחייבותו ולא ישלם בזמן הקבוע — יפסיד את דמי הקדימה, והמוכר יהיה רשאי למכור את הסחורה לאַחֵר.¹⁷

החוזים המובאים בקובץ עשויים ללמד על הרקע הכלכלי ועל היחסים בין הסוחרים היהודים ובין הבריטים בקושטא בתקופה הנדונה. כך למשל עולה מדיווח

13 ויליאם וודהאוס למשל ערך עשרים חוזי קניות עם יהודים עד 21 במארס 1624; אדוארד סטרינגר — 14 חוזים.

14 תודתי לפרופ' א' טואף על עזרתו בתרגום מונח זה מאיטלקית.

15 הבריטים ייצאו למזרח התיכון מוצרים מוגמרים ובעיקר אריגים מסוגים שונים, וכן בדיל, עופרת, נחושת, פלדה, חרבות, אבק שרפה, שעוני כסף או זהב, כלי זכוכית, סוכר ועוד. הם ייבאו מהלבאנט בעיקר חומרי גלם לתעשייה: צמר, משי, כותנה, פשתן, עפצים (לצביעה), שמן, צימוקים, תאנים מיובשות ועוד. על כך — ראה: שרלי, עמ' 9; סאנדיס, ח"א, עמ' 67; רוברטס, ח"ב, עמ' 198; פישר, עמ' 151-161; דייוויס, עמ' 193-206; צ'רנובוטאנו, עמ' 450-451; בראודה, עמ' 444; מקגואן, עמ' 39.

16 ב-16 ביולי 1622 מכר וילסון אריג אנגלי לשלושה יהודים: ראובן משה אבן שושן, אליאנור (ואולי אליעזר), ואליהו גוגליאה.

17 תשלום היתרה לאחר 3 חודשים בתוספת ריבית מופיע בחוזה מ-18 במאי 1625 בין אליהו עוזיאל לבין מור; לאחר 4 חודשים — בהסכם מ-5 באוגוסט 1624 בין מרדכי רומאנו, יוסף די ליאונה ובין וילסון; לאחר חצי שנה: באוגוסט 1624, בחוזה בין שמשון אשכנזי, חיים אבצרור ואליעזר אשכנזי ובין מור. במחצית השנייה של המאה ה-18, משהחלה ירידת מעמדה של בריטניה במזרח התיכון, ניתנו 60-61 ימי אשראי לקונים היהודים, לפי תעודה מאפריל 1787 — ראה: SP. 105/213, p. 3.

מפורט על הצעות השגריר באספת 'האומה' האנגלית, שנערכה בקושטא ב־6 בפברואר 1621, כי נגרמים אי נעימות ונוק לבריטים בשל הסכמים עם היהודים, בייחוד כשמתעוררים חילוקי דעות — שהרי איש מהיהודים אינו מוכן להעיד נגד בני עמו.¹⁸ לכן הגיע השגריר למסקנה, שכל חוזה קנייה עם יהודי או תורכי ייעשה בכתב, ובו יפורטו טיב הסחורות וכמותן וכן תנאי התשלום; החוזה יאושר בידי השגריר וירשם בספר הפרוטוקולים. כך לא יזדקקו לעדים וימנעו ויכוחים, והאמת תצא לאור. ללא חוזה כזה יסרב השגריר להתערב בנושא השנוי במחלוקת. מכאן ניתן להסיק, שקודם יאנואר 1621 נעשו עסקאות עם יהודים ואחרים על סמך הסכמים בעל־פה או הסכמים כתובים ללא פירוט, שהביאו לחילוקי דעות. ראויה לציון העובדה, שהשגריר דן רק בחוזים עם יהודים ותורכים — שהרי היה מסחר גם בין הבריטים ובין יוונים וארמנים; אולם משקלם של היהודים במסחר זה היה גדול בהרבה, ועל כך מעיד המספר הרב של החוזים עמם.

השגריר מודע לאפשרות, שלמרות החוזים המפורטים בכתב, החתומים והמאושרים בידו, הרי במקרים מסוימים עלולים יהודים להתכחש להתחייבויותיהם, להתעלם מהחלטת השגריר ולפנות לבית־המשפט התורכי, פנייה שעשויה להעניק להם יתרון. כדי למנוע זאת, הציע השגריר שהאספה תאשר עקרונית את פנייתו לכל השגרירים הנוצרים בקושטא — של צרפת, ונציה והולאנד — כדי להגיע עמם להסכם; לפי הסכם זה, יוחרם כל אדם — יהודי או אחר — שיסרב לבצע את חוזה הקנייה בכתבו, או לאחר בירור ופסק־דין של שגריר כלשהו. החרם משמעו איסור על כל סוחר אירופי לשאת ולתת עם המוחרם, לא לקנות ממנו ולא למכור לו, ולא לכוות עמו כל הסכם בעל־פה או בכתב, במישרין או בעקיפין. על הפרת החרם יוטל קנס שיקבע השגריר, והקנס יינתן לצד שניזוק או למי שהשגריר החליט עליו. אם יהודי או אחר יבצע עסקה עם המוחרם, הוא יוחרם בעצמו; הדבר יפורסם, והעתקים יישלחו לכל השגרירים. אם השגריר הבריטי יצליח לקבל לכך את הסכמת השגרירים האחרים, תירשם ההחלטה כמחייבת.

לשגריר ברור, כי החרמת העברייני היהודי מצד כל הסוחרים האירופים בקושטא תהא יעילה יותר, אבל להערכתו יש ערך גם להחרמה רק מצד הסוחרים הבריטים — אם הצעתו לכלל השגרירים לא תתקבל — שכן מחצית הסחר של היהודים תלוי באנגלים.¹⁹ יש לשער שהיהודים לא ירצו אפוא להזיק לענייניהם בהפרת ההסכמים

18 בפרוטוקול של ישיבת חברי 'חברת הלבאנט' בלונדון, ב־6 בפברואר 1650, נאמר כי היהודים שחייבים לחברה אינם משלמים. הם והמתווכים היהודים המסרכים להעיד אמת גורמים הפסד לאנגלים — ראה: SP 105/151, pp. 54-55. כך גם לפי מידע מ־23 ביוני 1675, (SP 105/103): החלטת בית־הכנסת היהודי ששום יהודי לא יעיד נגד חברו בפני הקאדי גורמת נזק לאנגלים, כי היהודים חייבים להם כסף — ראה: בשן, עמ' 157.

19 במאה ה־17 הגיעה פעילותם הכלכלית של הבריטים בלבאנט לשיאה, והם היו הגורם המוביל בפעילות המעצמות האירופיות באזור, לפני ההולאנדים והצרפתים. במאה ה־18 החלה בכורתם לרדת — ראה: היואינס, עמ' 46; אבוט, עמ' 329-343; צ'רנובוואנו, עמ' 455-456; אינאלצ'יק, הנסיגה, עמ' 348; אינאלצ'יק, השפעת, עמ' 57.

ובאי ציזת להכרעת השגריר במקרים של מחלוקות.

אף אם נניח כי הערכת השגריר היא סובייקטיבית, הרי דבריו מצביעים על חלקם החשוב של היהודים בסחר הבריטי בקושטא. על כוחו של החרם הנוכר ניתן ללמוד מהתעודות בקובץ זה המכריזות על חרמות נגד כמה יהודים וביטולן אחרי כן: יעילותו של צעד זה ניכרת בעובדה שהחרם בוטל לאחר שהמוחרמים עמדו בהתחייבויותיהם והנזק הכלכלי שניזוקו הניע אותם לפעול לביטולו ולחידוש הקשר המסחרי עם הבריטים.

שני מקרים של חרם על יהודי וביטולו יפורטו בזה. אליהו ומשה עזיאל היו מסוכסכים עם אנגלי ושמו סטרינגר. השגריר הבריטי השיג פשרה ביניהם, אך הם לא ביצעו את פסק־דינו, ובשל כך הוצא עליהם חרם ב־25 באפריל 1622. השגריר מציין בתעודה, כי הוא מתכוון להביא את הנושא בפני בית־הדין של הוויזר, ולא לצמם — גם באמצעים אחרים — לקבל את החלטתו, אם תוך שישה ימים לא יחזרו ממריים. ואמנם, לאחר תשעה ימים בוטל החרם (4 במאי), לאחר ששני היהודים הסכימו לקבל עליהם את החלטת השגריר.

ב־9 במארס 1623 הוחרם מתווך יהודי, שמעון קרסהי (או קרספי), עקב חילוקי דעות עם אנגלי, ל' רוברטס (מחבר המדריך לסוחרים בלבאנט). היהודי סירב להופיע לביורר בפני השגריר, ליגלג בבית־הכנסת על האנגלי ואיים שייעזר בבית־המשפט התורכי, והשיג את מבוקשו באמצעות יניצ'אר — כלומר באלימות. בכתב החרם עליו נאמר, בין השאר, כי כל אנגלי שיפר את החרם יוחרם ואף ישלם קנס של 500 דולארים על כל עסקה עם היהודי האמור; וזאת על שביזה את הסמכות של הור מעלתו השגריר. המקרה חריג באלימותו, אבל גם חרם זה בוטל אחרי כן, כאמור בצד הטקסט. (ראה נספח בסוף מאמר זה.)

מניסוח החרמות משתמע כי האיסור לסחור עם המוחרם חל רק על האנגלים, ונראה שהצעת השגריר להרחיב את איסור המסחר גם על הסוחרים האירופים האחרים לא התקבלה, מכל מקום אין אישור לכך.

המתווך היהודי והסוחר הבריטי: באספה של הבריטים שנערכה ב־5 בפברואר 1621 הוצע, כי שום מתווך יהודי לא יעסוק במסחר, לא יקנה ולא ימכור באופן עצמאי לאנגלי כלשהו; וזאת משום שעיסוקם של מתווכים יהודים בסחר באופן עצמאי גרם נזק לאנגלים. ההחלטה בנדון נדחתה לשלושה שבועות מאוחר יותר, ובפרוטוקול האספה שנערכה אז נאמר כי המתווכים היהודים קונים לעתים סחורות לעצמם, מוכרים אותן במחיר נמוך מזה שהאנגלים דורשים ובכך מתחרים בהם. לא הועלתה כל הצעה כיצד למנוע זאת, אבל באספה הוחלט שכל אנגלי יאסור על המתווך שלו לסחור באופן עצמאי, ואם יסרב — יפוטר. החשש מפני פעילותם של הסרסורים היהודים מעיד על משקלם של היהודים בסחר ועל הצלחתם הכלכלית. יהודים רבים עסקו בו בזמן בתחומים כלכליים שונים ובהם תיווך לסוחרים זרים על סמך ניסיונם המסחרי בעבר. לפיכך מובן חששם של סוחרים אירופים מפני היהודי העוסק בתיווך,

שלא נטה לנטוש את עיסוקו כסוחר גם לאחר שהתקבל כמתווך של אירופי. התורגמן, הסוחר והמתווך: בקובץ הנזכר מסופר על שני יהודים שפעלו כתורגמנים, שמואל ואברהם. על שמואל נאמר – ב־1 בפברואר 1622 – כי שירת את 'האומה' הבריטית זה תשעה חודשים (כלומר מיוני 1621). הוא התמנה בידי השגריר לשמש כמתווך בלעדי למלחים ואנשי צוותן של האוניות הבריטיות המגיעים לקושטא; ובכתב המינוי נאמר, כי היות שהאנגלים המגיעים לבירה נזקקים למתווכים נוצרים או יהודים שלעתים הונו אותם ונתגלעו בינם סכסוכים, הרי השגריר ממנה את שמואל די שמואל, אדם מהימן ומועיל, לשמש כמתווך בלעדי: ללא אישורו לא יפעל שום מתווך אחר בעסקאות בין אנשי הצוות הבריטיים ובין הסוחרים המקומיים, אם לצרכים פרטיים או לצרכי האוניות.

שמואל הנזכר גם מופיע כמי שקנה – בשותפות עם שני נוכרים – שבויים: רוסי, ויהודי מפולין (4 באוגוסט 1624). פרט זה מעיד, שתורגמנים עסקו הן בסחר עצמאי והן בתיווך, בעת ובעונה אחת.

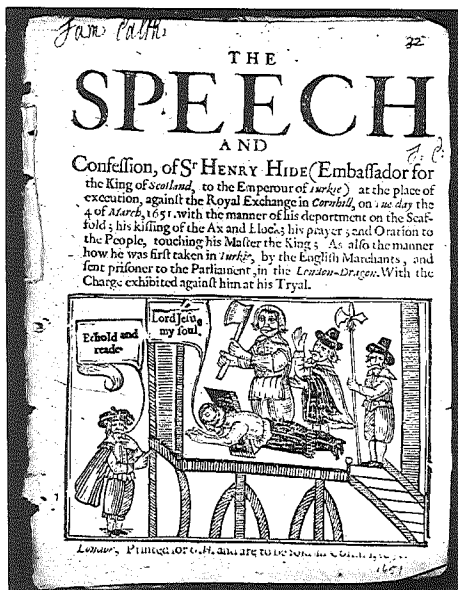
הלקוחות העיקריים של הבריטים בקושטא בתקופה זו היו יהודים, ועל כך מלמדות תעודות שונות בדבר החלטות ומינויים. כך למשל, בכתב המינוי שניתן ב־28 בפברואר 1621 לשני סוחרים אנגלים, שישמשו כמודדים בלעדיים של אריגים מיובאים מלונדון לקושטא, נאמר כי הם רשאים לקחת מ'קונים יהודים או אחרים' 8 אספרים על כל יחידת אריג תמורת טרחתם. תפקידם היה לוודא שהקונה לא ירומה במידות האריג.

היחסים ההדוקים בין הסוחרים הבריטים ובין היהודים וקשרי התלות ביניהם גם באו לביטוי בעובדה, שהסוחרים הבריטים היו משחררים סחורות של יהודים מהמכס, כדי לחסוך ליהודי בדמי המכס. באספת 'האומה' ב־5 באפריל 1625 התלוננו על תופעה זו, הגורמת נזק למוכס; הבריטים, שרצו ביחסים טובים עם הפקידות התורכית, לא ראו זאת בעין יפה, והחליטו לאסור עליה ולהטיל קנס של 10 דולאר על כל ב־אלה של סחורה המשתחררת מהמכס בדרך האסורה; מחצית הקנס תועבר לקופת החברה, והמחצית השנייה – לקופת השגריר.²⁰ מעשית, ספק אם ההוראה בוצעה.

על יחסי האמון בין הבריטים ליהודים מעידים גם החוזים, כאמור: השגריר הביע אמון בחכם היהודי שבפניו נשבע הסוחר היהודי כשהתגלע סכסוך כלשהו בדבר עסקה. בתעודה מ־10 בספטמבר 1624, שניתנה בהקשר לסכסוך בין קבוצת סוחרים

20 הד'מים שילמו מכס גבוה יותר (5%) מהאירופאים (3%), שנהנו מהקלות לפי הסכמי הקאפיטולאציות – ראה: רוברטס, ח"א, עמ' 119; טורנפור, ח"ב, עמ' 58; לודקה, ח"א, עמ' 308; ביגמן, עמ' 47; באקאלופולוס, עמ' 18. גם צרפתים נהגו להשאיל את שמם לסוחרים יהודים בלבאנט, כדי ליהנות מההנחה על המכס – ראה: פאריס, עמ' 324. ב־1687 נחקק חוק שאסר על צרפתים להשאיל שמם לנתינים זרים וליהודים. לאחר שהוגשה ב־1714 תלונה, חודש החוק שוב ב־1719 – ראה: סוורנוס, עמ' 160-161; רוזן, עמ' 119. על תופעה זו במסחר של מארסיי עם אלג'יר – ראה: הירשברג, ח"ב, עמ' 58-59.

תקיפות השגרירים הבריטיים
 בקושטא ניכרה גם ביחסייהם
 הפנימיים. הנרי הייד ותומאס
 בנדיש נאבקו ב־1650 על מישרת
 השגריר, בנדיש ניצח והחזיר את
 יריבו ללונדון, שם ערפו את ראשו

יהודית ובין האנגלי ג'ימס פקט, אמר השגריר כי אם היהודים ישבעו בפני החכם לפי
 ההליך המקובל אצלם להצהרת האמת, והחכם והתורגמן ירשמו זאת ויחתמו, תהיה
 ההצהרה מקובלת ואמינה בעיניו.²¹

ג. סיכום

תעודות 'חברת הלבאנט' הבריטית משקפות את מעמדם החשוב של היהודים
 במערכת הכלכלית של הבריטים בקושטא מתחילת שנות העשרים של המאה ה־17
 ואילך. יש לשער שקשרים אלה החלו כבר מספר שנים קודם לכן, לאחר כינון
 הקשרים הדיפלומטיים והסכם הקאפיטולאציה בין בריטניה לקיסרות העות'מאנית.
 משקלם של היהודים היה גדול בהרבה מזה של היוונים והארמנים, מתחרייהם
 הכלכליים.

קשריהם הכלכליים של היהודים עם הבריטים היו הדוקים יותר מאשר עם גורמים
 אירופיים אחרים שפעלו בבירה. בין היהודים לבריטים ניכרו יחסי תלות הדדיים:
 הבריטים נזקקו ליהודים כגורם מנוסה במסחר, בתנאי המקום ובשפה, ונעזרו בהם
 כמתווכים ותורגמנים. נוסף על כך שימשו היהודים כקניינים חשובים של סחורות

21 הבריטים בקושטא הכירו בבית־הדין היהודי כסמכות שתפסוק בסכסוך בין יהודי לסוחר אנגלי
 — ראה: 31 באוגוסט 1664, pp. 419-420, SP 105/175.

מיובאות למזרח בידי הבריטים, ומצדם מכרו לבריטים חומרי גלם שונים. יהודים שעסקו בו בזמן בשלושת התחומים הללו היתה תופעה מקובלת, ודעתם של הבריטים לא היתה נוחה מכך שהמתווכים שפעלו בשירותם עסקו גם בסחר עצמאי. רוב היהודים שעסקו בפעילויות הכלכליות המתוארות היו ממגורשי ספרד, ביניהם גם חכמים.

נספח:

חרם על שמשון קרסהי (Battilation of Simson Creshy)

היות שהיהודי שמשון קרסהי [אן קרספי, או קרשי], המתווך של לואיס רוברטס, בעיסקת בדיל שנעשתה באחרונה, לא רק שסירב למלא אחר פסק-הדין שלנו שניתן בכתובים אלא לעג וביזה אותו בבית-הכנסת שלו, הוא נשלח להתייצב בפניי כדי שאבחן את סיבת מרדנותו. הוכחתי לו שיש בסיס לפסק-הדין לפי עדות אדוארד ויש. השיב לי שאדוארד ויש הנזכר עלול לשקר בשבועה, מתוך טינה, עשרים פעם. אחרי שאיים לפניי ששיג את שלו תוך שימוש בחוק נגדי, הוא תפס את חלקו באמצעות יניצ'ר ברחובות — כאשר המשפט היה עדיין תלוי ועומד. ועתה דעו אפוא כולכם, נתיני הוד-מלכותו, שאנוכי מצהיר בזאת, שמשון קרסהי האמור הוא מגונה ובזוי משום שהוא סוחר תחת שם של מתווך ולמעשה מרמה את אדוניו; ובה הוא מוחרם ומנודה לעד, לא רק מכל עסקי מסחר וסחר עם נתיני כלשהו של הוד-מלכותו, הסוחר במימי הים התיכון, אלא גם מוחרם מכל שירות או תלות באותו לואיס רוברטס או בכל אחד אחר, אם במישרין ואם בעקיפין, או באמצעות אדם שלישי או דרך אחרת, וכל מי שיעשה עמו כל קנייה או מכירה — הדבר לא יתקבל ולא ייראה מוצדק בעינינו. וכל אדם זר שיקנה ממנו או ימכור לו, עם נתיני של הוד-מלכותו, לא רק שיחרם גם הוא, אלא אף ישלם קנס של 500 דולאר על כל עסקה עם היהודי האמור. יתרה מזו, אני מבקש ותובע מכל נתיני הוד-מלכותו, שלא לדבר, לסחור או לבוא במשא ומתן עם אותו שמשון קרסהי, [והעובר על כך] מסתכן באיבת השלטונות של הוד-מעלתו וכן בקנס של 100 דולאר, שייגבו הן לשימוש הציבור והן למען הסוחרים מלונדון שבחברת הלבאנט, הפועלים בחופים אלה. לפיכך אל תיכשלו בכך, כי העושה כן, יסתכן בתשלום. ניתן בפארא ב-9 במארס 1623.

(חתום) תומס רו

SP 105/102 (N.P.)

הפניות ביבליוגרפיות

- G.F. Abbott, 'The Levant Company and its Rivals', *The Quarterly Review*, 463 (April 1920), vol. 233, pp. 329-343. אבוט
- H. Inalcik, 'The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya', *Aspects of the Balkans — Continuity and Change*, The Hague-Paris 1972, pp. 338-354. אינאלצ'יק, הנסיגה
- , 'The Turkish Impact on the Development of Modern Europe', *The Ottoman State and its Place in World History*, Leiden 1974, pp. 51-58. אינאלצ'יק, השפעת
- M. Epstein, *The Early History of the Levant Company*, New York 1908. אפשטיין
- A. Bakalopoulos, *A Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society*, trans. by I. & P. Moles, New Brunswick 1976. באקאלופולוס
- L. Bornstein-Makovetsky, 'Jewish Brokers in Constantinople During the 18th Century According to Hebrew Documents', *The Mediterranean and the Jews*, Ramat Gan 1989, pp. 75-104. בורנשטיין-מקובצקי, ברוקרים
- N.H. Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575-1595). Extent in the State Archives of Dubrovnik*, The Hague-Paris 1967. ביגמן
- אהרן לפפא, בני אהרן, איזמיר תל"ד.
יצחק חנן, בני יצחק, שאלוניקי תקי"ז.
חיים בנבנישתי, בעי חיי, שאלוניקי תקמ"ה-תקנ"א.
- B. Braude, 'International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650: A Study in Underdevelopment', *Review of the Fernand Braudel Center*, II (1979), pp. 437-451. בראודה
- א' בשן, 'פעילותם הכלכלית של יהודי איזמיר במאות ה-17 וה-18 לפי הארכיונים של חברת הלוואנט הבריטית', יהודים בכלכלה, קובץ מאמרים, ירושלים תשמ"ה, עמ' 149-167. בשן
- R. Davis, 'English Imports from the Middle East, 1580-1780', *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, London 1970, pp. 193-206. דייוויס
- W.A.S. Hewins, *English Trade and Finance Chiefly in the 17th Century*, London 1892. היואינס
- ח"ו הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, 2 כר', ירושלים תשכ"ה.
A.C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford 1935. הירשברג ווד
- J.P. Tournefort, *A Voyage into the Levant*, 2 vols. London 1718. טורנפור
- שלמה בן בנימין הלוי, לב שלמה, שאלוניקי תקס"ח.
C.W. Lüdeke, *Beschreibung des türkischen Reiches*, I, Leipzig 1780; II, 1778. לב שלמה לודקה
- דניאל אישטרושה, מגן גיבורים, שאלוניקי תקי"ד.
S. Mézan, *Les Juifs Espagnols en Bulgarie*, Sofia 1925. מגן גיבורים מיוזן
- B.W. McGowan, *Economic Life in Ottoman Empire: Taxation, Trade and Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge 1981. מקגאון
- G. Sandys, *Sandys Travelles containing a History of the Original and Present State of the Turkish Empire*, London 1670. סאנדיס
- N.G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris 1956. סוורונוס

- עמנואל
כ"ר, ירושלים תשכ"ג-תשכ"ח.
R. Paris, *Histoire du commerce de Marseille*, V, de 1660-1789, Paris 1956. פאריס
- F.J. Fisher, 'London's Export Trade in the Early Seventeenth Century', *Economic History Review*, III (1950), pp. 151-161. פִּישר
- משה בנבנישתי, פני משה, 3 כ"ר, קושטא תכ"ז-תע"ט.
P. Cernovodeanu, 'The General Condition of English Trade in the Levant in the Second Half of the 17th Century and at the Beginning of the 18th', *Revue des Etudes Sud-Est Européenes*, vol. V, 3-4 (1967), pp. 447-460. פני משה צ'רנובודאנו
- L. Roberts, *The Merchants Mappe of Commerce*, 2 pts., London 1638. רוברטס
- ש"א רוזאניס, קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, א-ו, תל אביב, סופיה וירושלים תר"ץ-תש"ו.
מ' רוזן, 'ארכיון לשכת המסחר במאריי: מקור לתולדות קהילות ישראל בלבאנט ובצפון אפריקה', פעמים, 9 (תשמ"א), עמ' 112-124. רחן
- לוי אבן חביב, שר"ת רלב"ח, לבוב תרכ"ה.
יהושע בן בנבנישתי, שער יהושע, הוסיאטין תרס"ד. רלב"ח שער יהושע שרלי
- A. Sherley, *Discours of the Turkes by Sir Thomas Sherley*, ed. by D. Ross, London 1936. חסדאי הכהן פריא, שאלוניקי תפ"ג. תורת חסד

קושטא ונמלה — מראה מהים (יקרן הזהב')